

KAFKASYA'DA HİRİSTİYANLIĞIN İZLERİ

Dr. Ufuk TAVKUL

Türk Dünyası Araştırmaları, (128), Ekim 2000, 101-110.ss.

Karadeniz ile Hazar denizi arasında uzanan topraklarda birbirinden farklı pek çok dil konuşan değişik etnik gruplara ev sahipliği yapan Kafkasya'da, bu etnik ve linguistik renkliliğe paralel olarak değişik dinler de varlıklarını sürdürmektedirler.

“Kafkasya Halkları” adı verilen *Abhaz*, *Adige* (Çerkes), *Karaçay-Malkar*, *Oset*, *Çeçen-İnguş* ve *Dağıstan* halklarının sosyo-kültürel yapılarında önemli bir yere sahip olan “din kurumu”, yüzyıllar boyunca bu halkların toplumsal yapılarını şekillendirmiş, inanç sistemlerini, âdet ve geleneklerini, aile yapılarını, geleneksel hukuk sistemlerini, diğer Kafkas halklarıyla olan sosyal ilişkilerini etkilemiştir.

Tarih boyunca Kafkasya'da pek çok inanç sistemi ve din halk arasında yayılarak toplumsal yapı üzerinde etkili olmuştur. Şamanist-pagan inançların yanı sıra Kafkasya halkları arasında yayılan semavî dinler Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapılarında önemli izler bırakarak günümüze kadar ulaşmışlardır.

Bugün Kafkasya halkları arasında islamiyet, hıristiyanlık ve yahudilik semavî dinler olarak yaşamakta, farklı dinlere mensup Kafkasyalılar arasında bir çatışma gözlemlenmemektedir. Ortak Kafkas kültürünün birleştirici unsurları Kafkasya halkları arasında bir din çatışmasına izin vermemektedir.

İslamiyet Kafkasya halklarından Abazalar, Adigeler, Karaçay-Malkarlılar, Çeçen-İnguşlar ve Dağıstan halkları arasında benimsenmiştir. Oset ve Abhaz halkları arasında Hıristiyanlık yaygındır. Rusya Federasyonu'na bağlı Kuzey Osetya cumhuriyetinde yaşamakta olan Oset halkının yaklaşık üçte ikisi Hıristiyan, üçte biri Müslüman iken, Gürcistan'a bağlı Güney Osetya bölgesinde yaşayan Osetlerin tamamı Hıristiyandır. Abhazların yaklaşık yüzde doksan beşi Hıristiyandır, Müslüman Abhazlar ancak birkaç köyde yaşamaktadırlar. Abhazların Müslüman olan büyük çoğunluğu 1877 yılında Osmanlı topraklarına göç ederek, Adapazarı-Düzce civarında iskân edilmişlerdir. Hıristiyan Abhazlar ise Kafkasya'da kalmayı tercih ederek, günümüzdeki Abhazya cumhuriyetini oluşturmuşlardır. Adigelerin en büyük kabilesi olan Kabardey Çerkeslerinin bir kısmı da Hıristiyandır. Hıristiyan Kabardeyler Kuzey Osetya cumhuriyetinin Mozdok bölgesinde yaşamaktadırlar. Kafkasya halkları arasında yahudilik inancı ise Dağıstan'da yaşamakta olan Tat ve Dağ Yahudileri adlı küçük etnik gruplar arasında varlığını sürdürmektedir.

Kafkasya'da Hıristiyanlığın Yayılışı

Kafkasya'da ve güney Rusya bozkırlarında yaşayan Türk kavimleri arasında, daha Hunlar zamanından beri Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı kaydedilir. Sabir Türkleri arasında da 6. yüzyılın başında Hıristiyanlığın tuttuğu ve onların dillerinde kitaplar hazırlandığı nakledilir. Arran başpiskoposunun Kafkas dağlarının kuzeyinde 537 yılındaki gayretleri neticesinde burada Hıristiyanlığın yayıldığını yazan Süryani rahibi Zacharias Rhetor (555),

“*Bunlar orada 7 yıl dolaşarak Hun dilinde kitaplar neşrettiler*”, demektedir. Bizans sınırlarında ve Kırım’da yaşayan Hazarlar arasında da 8. yüzyılda Hıristiyanlık yayılmıştı (Baştav 1987:168). Alanlar arasında bulunan Arap gezginleri de onlar arasında Hıristiyanlığın yayıldığını kaydetmişlerdir. Bunlardan Said el Magribi “*Kitab-el Coğrafya*” adlı kitabında şöyle yazar:

“*Gürcistan’ın doğusunda Alan ülkesi bulunur. Bunlar Hıristiyanlaşan Türklerdendir*” (Şeşen 1985:203).

Kafkasya halkları arasında Hıristiyanlığın ilk önce kuzey Karadeniz kıyılarında bulunan Adigeler arasında, sonra Gürcistan’da yayıldığını gösteren arkeolojik kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Adigeler arasında Hıristiyanlığın yayılmasında en önemli rolü Bizanslılar oynamıştır. Hıristiyanlığın ilk önce Karadeniz kıyılarındaki Adigeler arasında yayıldığını ispat eden arkeolojik belge 519 yılına aittir. Osetya, Çeçen ve Avar bölgelerinde Hıristiyanlık Gürcistan üzerinden yayılmıştır. Bu bölgelerdeki Gürcü yapısı çeşitli Hıristiyan mabedleri bunu göstermektedir. Yine bu bölgelerde Avar ve Çeçen dillerinde Gürcü harfleriyle yazılı ortaçağ başlangıcına ait levhalar çıkarılmıştır (Kusko 1965:11). Gürcü kültürünün Çeçenler üzerinde büyük tesiri olmuştur. “Hafta” anlamına gelen “*kvire*” ve pazar günü anlamına gelen “*kvirende*” kelimeleri Gürcüce’den Çeçenceye geçmiştir. Gürcü dilinde “cuma” anlamına gelen “*paraskevi*” kelimesi Çeçenler’e “*peraska*” biçiminde geçmiştir. Hıristiyan azizlerinden “*Aziz Praskovi*”nin adı Gürcü ve Çeçen dillerinde cuma gününün adında yaşarken Karaçay-Malkar diline de çarşamba gününün adı olarak “*baras kün*” biçiminde girmiştir. Bu isim Kabardeyler’de “*berejey*” olarak değişmiştir. Adigeler’de Hıristiyan kültürünün izlerini taşıyan büyük perhiz yada büyük oruç geleneğinin adı olan “*bereskeşhue*” kelimesi de Aziz Praskovi’nin adından gelmektedir (Şamanov 1989:14). Kafkasya halklarının kültürlerinde Hıristiyanlığın izlerini taşıyan bir başka gün adı da cuma gününün adıydı. Karaçay-Malkarluların “*Bayrım kün*”, Kabardeyler’in “*Marem*”, Osetlerin “*Mayrem bon*” adını verdikleri Cuma gününün adı “*Meryem Ana*”nın adından gelmektedir.

Karaçay-Malkar Kültüründe Hıristiyanlığın İzleri

Kafkasya’nın en yüksek ve sarp dağlarının bulunduğu Orta Kafkaslar’da, Elbruz dağı civarında yaşayan Karaçay-Malkarlular’ın eski inançlara dayanan âdet ve geleneklerinde şamanist-pagan inançlarla yan yana yaşayan Hıristiyanlığa ait unsurlar dikkati çekmektedir. Bu unsurları ortaya çıkarabilmek için öncelikle Karaçay-Malkarluların eski inanç sistemlerinde yer alan “*kutsal ruhlar*” ve “*tanrılar*” panteonunu incelemek gerekmektedir.

“*Totur*” yada “*Aştotur*” adı verilen tanrı Karaçay-Malkar inanışlarına göre kurtların, avcılarının ve çobanların tanrısıydı. Çegem vadisinde Totur’un taşı ya da Aştotur’un taşı denilen yere gelen avcılar ava çıkmadan önce taşın üzerine kurşunlarından birini ve yol azıklarının bir parçasını bırakır ve şöyle dilek dilerlerdi:

Sen Apsatını sakçısısa

Sen Apsatı’nın¹ bekçisisin

Kiyikleni tillerin bilese

Geyiklerin dillerini biliyorsun

¹ Apsatı: Eski Karaçay-Malkar inançlarında Av hayvanlarının ve avcılarının koruyucu tanrısı.

<i>Toklugubuznu, açlıgıbizni bilese</i>	Tokluğumuzu, açlığımızı biliyorsun
<i>Gabululanı köbün ber</i>	Dağ keçilerinin çoğunu ver
<i>Apsatıga hapar ber</i>	Apsatı'ya haber ver
<i>Tilegibizni kabul et</i>	Dileğimizi kabul et

Av dönüşünde avcılar bu taşın yanına gelir ve avladıkları hayvanların etlerinden bir parça bırakırlardı. Aştotur'un taşı halkın nazarında çok kutsaldı. O taşın yanından geçen atlılar attan inip o taşa saygı gösterirlerdi.

Karaçay-Malkarlılar “*Totur ay*” dedikleri Mart ayının 22'sinde “*Teyrini eşikleri açıldı*” (Gök Tanrısının kapıları açıldı) diyerek bayram yaparlar, baharın gelişini kutlarlardı. Bu âdete komşu Kafkas halklarında rastlanmazdı (Karaçayevtsı 1978:273). Totur'un taşı denilen yerde kurbanlar kesip, Totur'un şerefine dans edip, şarkılar söylerlerdi. Daha sonra da “*tukum tamada*” denilen “soy başkanı” taşa dönüp şöyle dilek dilerdi:

<i>Başızda-Kök Teyrisi,</i>	Üzerimizde-Gök Tanrısı,
<i>Tübübüzde-Cer Teyrisi,</i>	Altımızda-Yer Tanrısı,
<i>Ala bizge boluşa</i>	Onlar bize yardım eder,
<i>Amanlık etsek-ala bizge uruşa</i>	Kötülük yapsak-onlar bizi azarlar
<i>Tilek tiley kelgenbiz</i>	Dilek dilemeye geldik
<i>Kabil etseng süyebiz</i>	Kabul etmeni istiyoruz
<i>Baş urabız Toturga</i>	Baş eğiyoruz Totur'a
<i>Totur boluş halkına</i>	Totur yardım et halkına

Karaçay-Malkarlılar “koç katımı” bayramlarında şu duayı söyleyerek Totur'un yeni doğacak kuzuları kurtlardan korumasını dilerlerdi:

<i>Egiz-egiz tölü tuvsun</i>	İkiz-ikiz nesil doğsun
<i>Segiz-segiz nasıb cavsun</i>	Sekiz-sekiz kısmet yağsın
<i>Kozlamagan tişi kalmasın</i>	Yavrulamayan dişi hayvan kalmasın
<i>Callı kaganak almasın</i>	Kurt yeni doğmuş kuzu kapmasın
<i>Malla tölü bersinle</i>	Hayvanlar nesil versin
<i>Börüle keri ketsinle</i>	Kurtlar geri gitsin
<i>Toturubuz saklasın</i>	Toturumuz korusun
<i>Teyri bizni coklasın</i>	Teyri bizi yoklasın

Kurt ağzı bağlama duasında da Karaçay-Malkarlılar Totur'dan yardım dilerlerdi. Gece ağıldaki koyunlara kurtların saldırmaması için, Karaçay-Malkarlılar önce ellerine bir balta

alarak üç kere “*börü avzu baylayık*” (kurt ağzı bağlayalım) derler, sonra baltaya üç kere tükürüp, şu duayı okuduktan sonra baltayı bir ağaç kütüğüne saplarlardı:

<i>Callısa, kanlısa</i>	Kurtsun, düşmansın
<i>Avzung kuruşsun</i>	Ağzın felç olsun
<i>Tişlerin birbirine kirişsin</i>	Dişlerin birbirine kenetlensin
<i>Aştotur amin desin</i>	Aştotur amin desin
<i>Apsatı kabul etsin</i>	Apsatı kabul etsin

(Hacıyeva 1988:193).

Avcıları ava uğurlarken söylenen bir duada Totur ile birlikte Bayrım adı verilen bir başka tanrıça adı dikkati çekmektedir:

<i>Bayrım senden tileyme, sav cürütgün balamı</i>	Bayram senden diliyorum, sağ yürüt yavrumu
<i>Totur, Totur kayalada aylanuvçu kalamı</i>	Totur, Totur kayalarda dolaşan kalemi
<i>Börü tişden, sülevsün tırnakdan bir sakla</i>	Kurt dişinden, vaşak tırnağından bir koru
<i>Uvçu coluna igi közden bir kara</i>	Avcı yoluna iyi gözle bir bak

“*Bayrım*”, “*Bayram*” yada “*Bayrım Biyçe*” adlarını taşıyan bu tanrıçanın da Umay Biyçe gibi çocukları koruyan bir tanrıça olduğu anlaşılmaktadır. Karaçay-Malkar’da “*Bayrım*” adı verilen tanrıçaya ait pek çok kutsal taş vardı. Komşu Kafkas halklarında da *Bayrım* adlı tanrıçaya inanılırdı. *Bayrım* evlilik, annelik ve kadınların da tanrıçasıydı. Evin ocağındaki sıcaklığı koruyan, eve kısmet getiren, bereket veren *Bayrım*’dı. Ona bir saygı ifadesi olarak “*Bayrım Biyçe*” adı verilirdi. Evlerine kısmet, bereket, mutluluk, bolluk getirmesi için Karaçay-Malkarlılar *Bayrım Biyçe*’ye dua eder, kurban keserlerdi. *Bayrım Taş* adı verilen kutsal taşlara çocuğu olmayan kadınlar yanlarında güzel yiyeceklerle birlikte bir kuş tüyü alıp gelerek *Bayrım Biyçe*’ye şöyle dua ederlerdi:

<i>Bayrım sanga kelgenme</i>	Bayrım sana geldim
<i>Baş urama, tileyme</i>	Baş eğiyorum, diliyorum
<i>Bu tük kibik kuv etme</i>	Bu tüy gibi kurutma
<i>Har tügü sayın manga</i>	Her tüyü için bana
<i>Bir sabiy ber, cazıksın</i>	Bir çocuk ver, merhamet et
<i>Teyri da tilegimi kabul etsin</i>	Teyri de dileğimi kabul etsin

Gökteki ayın parlak olduğu gecelerde Karaçay-Malkarlılar Bayrım taşına giderek ondan çocuk vermesini dilerlerdi. Kızı olmayanlar yanlarına bir kız çocuğu, oğlu olmayanlar ise bir erkek çocuğu alarak Bayrım taşının yanına gelir ve dua ederlerdi. Yanlarında et, yumurta, yağ gibi yiyecekler de götürürlerdi. Yolda “Nart Mezarları” denen mezarların çevresinde bir kere döner, sonra bir mezarı kazıp içine pişmiş yumurta, bir kepçe süt, üç adet etli börek (hıçın), darıdan yapılmış “kak” adlı yemekten koyarlardı. Ayrıca gümüş yada altından yapılmış bir eşya da bırakırlardı. Sonra:

<i>Sıylı Bayrım Biyçeden tileybiz</i>	Kutsal Bayrım Biyçe’den diliyoruz
<i>Bayrım teyriden Nartla bla tileybiz</i>	Bayrım tanrıdan Nartlar ¹ ile diliyoruz

derlerdi.

Daha sonra Bayrım taşının yanında şu duayı okurlardı:

<i>Bayrım Biyçe, bay biyçe</i>	Bayrım Biyçe, güçlü prenses
<i>Men tileyme senden sabiy</i>	Ben diliyorum senden çocuk
<i>Calinama, calbarama</i>	Yalvarıyorum, yakarıyorum
<i>Kozu kurmanlıkla eteme</i>	Kuzular kurban ediyorum
<i>Bayrım Biyçe-savgala üleşüvçü</i>	Bayrım Biyçe-hediyeler paylaştıran
<i>Cerge-cavum, erge küç berüvçü</i>	Toprağa yağmur-erkeğe güç veren
<i>Seni teyirilginge iynanıbma</i>	Senin tanrılığına inanmışım
<i>Carıt, men iynanganlay turayım</i>	Sevindir, ben hep inanayım
<i>Okla keltirdim tizgin tizgin</i>	Kurşunlar getirdim sıra sıra
<i>Ak taşha saldıım alanı</i>	Ak taş koydum onları
<i>Okla seni-caş meni</i>	Oklar senin-oğlan benim
<i>Okla seni-caş meni</i>	Oklar senin-oğlan benim
<i>Çille keltirdim kanat-kanat</i>	İpek getirdim çile-çile
<i>Çille seni-kız meni</i>	İpek senin-kız benim
<i>Çille seni-kız meni</i>	İpek senin-kız benim

(Hacıyeva 1988:202).

¹ Nartlar: Kafkasya halklarının mitolojik destanlarında Kafkasyalıların ataları olduklarına inanılan halk.

Bir dönem Hıristiyanlığın etkisi altında kalan Karaçay-Malkarlılar'da Hıristiyanlığın bütün dinî kurumlarıyla halk arasında yayılıp benimsenemediği, aksine halkın eski şamanist ve pagan inançları ile karışarak semavî bir din olma özelliğini kaybettiği ve şamanist unsurlarla bezenerek çok tanrılı bir din görünümünü kazandığı görülmektedir. Bu duruma komşu Kafkas halklarından Abhaz, Adige ve Osetler'de de rastlanmaktadır. Karaçay-Malkar'da Hıristiyanlığın bir dönem etkili olduğu bazı gezginlerin bıraktıkları belgelerden de anlaşılmaktadır.

1653 yılında Gürcü-İmeretya kralı Aleksandr, kendisini ziyaret eden Rusya elçileri Judavinov ile Poroşin'e Malkar prenslerinden Aydabol oğlu Canbolat'ı Hıristiyan dinine döndürdüğünü anlatmıştır. Bu bilgi Rus elçilerinin raporlarında kayıtlıdır (Mızı ulu 1994:30).

1736 yılında Ogarı Çegem'de El Tübü adlı köye gelen Rus prensi Aleksey Tuzov'a dağlılar (Karaçay-Malkarlılar) Kala Tübü dedikleri bir mağarada sakladıkları sekiz kitabı gösterirler. Tuzov'un kaydettiğine göre bu kitaplar 15. yüzyıldan kalma İncillerdir. Çegemli dağlıların kutsal bir emanet gibi korudukları bu İncilleri 1802-1803 yıllarında Çegem'e gelen J.Klaproth da görmüştür (Mızı ulu 1994:31).

1745 tarihli bir belgede Gürcü vakanüvis Vahuşti Malkarlıların, komşuları Osetler'de olduğu gibi beyleri ve soylularının Müslüman, köylülerinin ise Hıristiyan olduklarını, ancak çok yüzeysel Hıristiyanlık inancına sahip bu halkın domuz eti yiyenleri Hıristiyan, at eti yiyenleri Müslüman olarak kabul ettiklerini yazmaktadır.

1774 yılında Kafkasya'da bulunan İ.A. Güldenşted ise Malkarlıların önceleri Gürcülere tabi bulduklarını, bu yüzden Gürcü ve Yunan ortodoks inancının etkisiyle Hıristiyan olduklarını, hâlen yaşadıkları bölgede eski kilise kalıntılarının bulunmasının ve halkın hâlâ domuz eti yemeye devam etmekte olmasının onların eskiden Hıristiyan olduklarının bir delili olduğunu yazmaktadır.

J.Klaproth 19. yüzyıl başlarında artık Müslümanlığı kabul eden Karaçay-Malkarlılar arasında hâlâ Hıristiyanlığın izlerinin yaşadığını, Karaçay-Malkarlıların ilkbaharda yedi hafta boyunca ve yazın sonunda dokuz hafta süreyle et, süt, yağ orucu tuttıklarını yazmaktadır (Klaproth 1823:276).

1846 yılında Kafkasya'da bulunan N. Danilevski, Karaçay-Malkarlıların eski kiliselere ve kutsal Pazar gününe saygı gösterdiklerini, bir haç gördüklerinde kalpaklarını başlarından çıkarıp hürmet ettiklerini yazmaktadır.

Karaçay-Malkarlıların, çeşitli doğüstü güçlere sahip tanrılar yada tanrıçalar veya kutsal ruhlar olduklarına inandıkları çeşitli varlıklar aslında Hıristiyanlıkla yakından ilgilidir ve bunlar zamanla karakter değiştirerek çok tanrılı bir din şeklini alan çeşitli eski inançlarla bütünleşerek ortaya yeni bir din yada inanç sistemi çıkarmışlardır.

Karaçay-Malkarlıların "Bayrım", "Bayram" yada "Bayrım Biyçe" adını verdikleri çocukların, kadınların ve evin koruyucu tanrıçası, aslında Hz. İsa'nın annesi "Meryem Ana" dan başkası değildir. Hıristiyan inancında önemli bir yeri olan Meryem Ana, Karaçay-Malkarlıların eski dinî inançlarında onların atalarının Orta Asya'dan getirdikleri Umay adlı

tanrıçanın yerini almış ve zamanla Umay'la aynı özelliklere sahip bir tanrıça olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Meryem Ana'nın adı bugün Karaçaylıların iki büyük soyunun adında yaşamaktadır. Bunlar *Bayramuk* ve *Bayramkul* (yada Bayrımkul) soylarıdır. "Bayramuk" Meryem'in oğlu, yani Hz. İsa anlamına gelmektedir. Bayramkul ise Meryem'in kulu yada Meryem'in hediyesi anlamına gelen bir isimdir. Bu isimlerin Meryem Ana'ya, yani Bayrım Biyçe'ye çocuk sahibi olmak için dua ederek bu çocuklara sahip olan aileler tarafından verildiği düşünülebilir. Bu eski Karaçay-Malkar geleneklerinde rastlanılan bir durumdur (Tavkul 1996: 37).

Karaçay-Malkarlılar kutsal saydıkları cuma günü ile şubat ayına da Bayrım adını vermişlerdir (Kubanov 1987:57). Adigeler de Bayrım adı verilen Meryem Ana'yı "Merem" adıyla kendi inanç sistemlerinde bir tanrıça olarak yaşatırlardı (Malkonduyev 1988:27).

Kurtların, çobanların ve avcılarının tanrısı olduğuna inanılan Totur aslında Hıristiyan azizlerinden Teodor (yada Fedor) adlı bir din adamıydı. Yıldırımlar ve gökgürültüsü tanrısı Eliya ise Hıristiyan azizlerinden İlya idi. Bir çok Hıristiyan azizin adları kutsal ruhlar veya tanrılar olarak kabul edilerek ayların ve günlerin adlarında yaşatılıyordu. Başıl adı verilen Ocak ayının adı Hıristiyan azizlerinden Vasiliy, Nikkola adı verilen Haziran ayının adı Nikolay, Eliya adı verilen Temmuz ayının adı İlya, Abustol adı verilen Kasım-Aralık aylarının adı Apostol adlı Hıristiyan azizlerine dayanıyordu. Gürge adı verilen Salı gününün adı Hıristiyan azizlerinden Georgiy, Baras adı verilen Çarşamba gününün adı Praskovi, Bayrım adı verilen Cuma gününün adı Meryem Ana'nın adından geliyordu (Kubanov 1987:57). Hıristiyanların kutsal saydıkları Pazar gününe de Karaçay-Malkarlılar kendi dillerinde "kutsal gün" anlamına gelen "ıyih kün" adını veriyorlardı. Uzun süre yas tutmaları ve yas sırasında siyah elbiseler giymeleri de bir Hıristiyan geleneği idi. Karaçay-Malkarlıların keçeden yaparak taptıkları çeşitli hayvan şekillerine de haç anlamına gelen "kaç" adını vermeleri Hıristiyanlığın onların eski inançları üzerinde görülen bir etkisiydi.

Adige (Çerkes) Kültüründe Hıristiyanlığın İzleri

Adige eski inançlarının çeşitli kaynaklardan beslendiği ve bunların birleşmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Adige kabilelerinin eski inançları Kafkasya'da etkili olmuş Yunan-Roma kolonileri tarafından getirilen dinî unsurlarla bütünleşmiş ve bunlara Ön Asya medeniyetlerinin de bazı etkileri olmuştur. Altıncı yüzyıldan itibaren Batı Kafkasya'da Hıristiyanlığın yayılmaya başlamasıyla Adigelerin çok tanrılı inanç sistemleri Hıristiyanlığın bazı unsurlarını da özümseyerek Karaçay-Malkar'dakine benzer bir karakter kazanmıştır. Ancak Karaçay-Malkar'daki eski inançların Orta Asya şamanizmi ile organik bir ilişkisi bulunmakta, Adigeler'de ise eski Yunan-Roma medeniyetleri ile bir bağlantı gözlemlenmektedir.

6. yüzyılda, özellikle Bizans imparatoru I. Justinyen (527-565) döneminde Kafkasya'nın batı bölgelerinde Hıristiyanlık oldukça yayılmıştı. Çok sayıda papaz Kafkasya'ya gelmiş ve kiliseler kurmuştu. Adigeler papazlara "*şogen*" adını veriyorlardı. Bugün Adigeler arasında "*şogen*" yada "*şevcen*" adını taşıyan soyların bulunması bunların etnik yönden de Adigelere

kariştiklerini göstermektedir. 12. yuzyılda Cenevizliler Karadeniz kıyılarında kurdukları kolonilerde birçok kilise inşa etmişler ve Ubıhları katolikleştirmişlerdi (Güsar 1977:30). 1404 yılında Adigeler arasında bulunan başpiskopos Johannes de Galonifontibus, deniz kıyısında yaşayan Adigelerin Yunanlıların dinini benimstediklerini yazmaktadır. Ancak kendilerine göre ibadet ve dinî törenlerinin olduğunu da bildirmektedir (Tardy 1978:92). Galonifontibus'un 1404 yılında Adigeler için yazdıkları şoyledir:

“Deniz kıyısında yaşayan Zihler (Adigeler) Yunanlıların dinini benimsemişlerdir ve ayrıca kendilerine göre ibadetleri ve dinî törenleri vardır. Paskalyadan önceki perhiz günlerini kırk gün değil elli gün olarak tutarlar. Noelden önceki bir ay ve Cuma günleri de oruç tutarlar. Kiliseleri, ikonları ve yortuları Yunanlılarınkı gibidir. Büyük yortularda ve Pazar günleri hayvan kurban ederler. Kurbanın etleri dağıtılır ve yenilir. Kurbanın başı ise yaşlılara ya da fakirlere verilir veya yüksek ağaç dallarına asılır. Böylece kutsal ruhları doyurdıklarına inanırlar. Kilisenin yanında üzerinde ha bulunan bir ağaç vardır. Bu ağaca “Allahın ağacı” derler. Bu ağacın dallarına çeşitli semboller, hayvan kafaları asılmıştır. Keşişleri yoktur.” (Tardy 1978:93).

Adigeler “Merem” adını verdikleri Meryem Ana'yı bir tanrıça olarak kabul ederler ve onun şerefine bir bayram düzenlerlerdi. 6 Kasım 1838 tarihinde Adigelerin Merem Bayramını kutlama töreninde bulunan İngiliz gezgin J.Bell bu törende halka “şuat” adlı bir iki, çörek ve mayasız ekmek sunulduğunu, oyunlar oynandığını bildirmektedir. Adigelerin Merem'e “sen göklerin sahibesi, kızların koruyucususun. Ey güzel Merem, sen bize verimli ürünler, barış ve mutluluk bağışla” diye dua ettiklerini kaydeden J.Bell, onun şerefine kurbanlar kesilip ziyafetler verildiğini anlatmaktadır (Güsar 1977:33). 19. yuzyıl başlarında Adigeler arasında bulunan Leonti Lyulye de Adigelerin Meryem'i “Meriyem tėařhuo yi yan” (büyük tanrının annesi) diyerek yüceltiklerini kaydetmiştir (Lyulye 1998: 68). Bıjışkyan da Adigelerin “Merem” yada “Meyrem” dedikleri Meryem Anayı dualarında andıklarını ve kimliğinden habersiz oldukları halde “Meyremok” yani Meryem oğlu dedikleri Hz.İsa'ya çok hürmet gösterdiklerini bildirmektedir (Bıjışkyan 1969:84). Adigelerin “Meyremok” biçiminde kullandıkları bu isim Karaçay-Malkarlılar'da “Bayramuk” biçimindedir ve her ikisinin de anlamı ve kökeni birdir.

Hıristiyan Adigeler haçı kutsal bir sembol sayarlardı. Evlerinin bir köşesinde ha bulundurma geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan Adigeler, kendilerinden izin alınmadıkça bu ha sayesinde başkalarının evlerine giremeyeceğine inanırlardı (Güsar 1977:30).

Abhaz Kültüründe Hıristiyanlığın İzleri

1777 yılında Trabzon'da doğan ve Venedik Mekhitarist Manastırında yetişen alim rahiplerden Per Minas Bıjışkyan 1817 yılında Karadeniz sahillerini adım adım dolaşarak gözlemlerini “Pontos Tarihi” adlı kitabına yazmakla beraber, o bölgelerin eski tarihî devirlerine ait bilgileri de eserine kaydetmiştir. Bu bakımdan Per Minas Bıjışkyan'ın “Pontos Tarihi” adlı eserinde Abhaz ve Adige halklarının 19. yuzyıl başlarındaki sosyo-kültürel yapıları ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Bıjışkyan'ın aşağıda bazı bölümlerini verdiğimiz, Abhazlar'la ilgili gözlemleri onların 19. yuzyıl başlarındaki sosyal yapıları, dinleri ve eski inançlarına ışık tutacak niteliktedir. Bıjışkyan'ın Abhazlar'a ilişkin verdiği bilgiler şunlardır:

“Abazalar (Abhazlar) putperest ve ağaca tapan bir topluluk oldukları halde haçtan çok korkarlar ve ona da taparlar. Abhazlar büyücü ve falcuların baklaya ve hayvanların kürek kemiğine bakarak yaptıkları kehanetlere inanırlar. Haç üzerine yemin eder ve hırsızları korkutmak için sakladıkları şeylerin yanına haç koyarlar. Pek çok batıl itikadlara bağlı kalmış olan bu insanlar yeni şeyler öğrenmekten çekindikleri için oldukları gibi kalmışlardır.

Abhazlar Tapşi dedikleri büyük ağaçlara taparlar, aynı zamanda ikon, haç ve incile de hürmet ederler. Bazı yerlerde eski kiliselerin içinde dua gibi şeyler okurlar. Eskiden Hıristiyan oldukları için perhiz âdetleri vardır. Teneffe dedikleri paskalya yortusunu bilirler ve o gün ölülerin ruhuna yemek dağıtırlar.

Abhazlar’da bekar gençler evleninceye kadar sakallarını asla traş etmezler. Evlenince traş olurlar ve ölünceye kadar sakalsız kalırlar. Akrabalardan kız almazlar. Büyük nişan merasimi yaparak her evden getirilen eşyayı ağacın dibine yığarlar. Elllerinde tılsım gibi şeyler tutmuş oldukları halde hep birden “Tapşi Meyrem” diye bağırarak dua ederler. Sonra yer içer, toplu halde oynarlar. Nişanlanmak isteyen oğlan mendilini çıkarıp alnına sürer ve beğendiği kızın omuzuna koyar. Kız da oğlanı beğenmişse aynı mendili kendi alnına sürdükten sonra koynuna koyar. Nişan bu suretle kıyılmış olur. Evlenme merasimleri de, ihtiyarların önünde rıza gösterildikten sonra aynı suretle yapılır. Evlilikte ahlaksızlık yapanı tutup denize atarlar ve kimse korumaya kalkışmaz”. (Bijışkyan 1969:79-81).

Sonuç

Çok tanrılı eski inançlara dayalı dinî yapı Kafkasya halkları arasında birleştirici bir unsur rolü oynayan çok etkili ve güçlü bir sosyal sistemdi. Kafkasya’da 6. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan Hıristiyanlık halk arasında güçlü bir biçimde yayılamamış ve halk tarafından bütün kurumlarıyla benimsenmemişti. Halkın dinî inançları arasında Hıristiyanlık ile pagan (çok tanrılı din) âdetlerinin bir arada bulunması sık rastlanılan bir olaydı. 19. yüzyılda Kafkasya’da bulunan birçok gezgin burada güçlü pagan âdetlerinin yanında Hıristiyanlığın bazı zayıf kalıntılarının bulunduğunu gözlemlemişlerdi.

Kafkasya halkları arasında Hıristiyan inançlarının yayılmasında bir Kafkas ötesi (Trans-Kafkas) ülkesi olan Gürcistan’ın önemli rolü olmuştur. 3. yüzyılda Bizans düşüncesinden çok etkilenmiş bir Hıristiyan kültürü Gürcistan’da yayılmaya başlamıştı. Ancak kuzeydeki dağlık bölgenin üst kısımlarında yaşamakta olan dağlı kabileler Hıristiyanlığın etkisinden uzak kalmışlardı. 5. yüzyılda bağımsız bir Gürcü kilisesinin kurulmasıyla Gürcistan’daki misyonerlik hareketleri kuzeydeki dağlık bölgeye, yani Kafkasya’ya doğru yön değiştirdi. Sarp dağ yamaçlarında kurulan manastır ve kiliselerle, burada Hıristiyanlığı yerleştirmek için sarfedilen ilk gayretler Kafkas halkları üzerinde büyük etki yaptı. Ancak Gürcistan’ın 15. yüzyıldan itibaren gücünü kaybetmeye başlamasıyla Hıristiyanlığı yayma ve misyonerlik faaliyetleri kesintiye uğradı. Fakat buna rağmen dağlık bölgelerdeki manastırlar ve misyoner hücreleri faaliyetlerini 18. yüzyıla kadar sürdürdüler. Ücra yerlerde olmaları, yalnız onların kuruluşlarının geç kalmasına sebep olmakla kalmamış, aynı zamanda ortadan kalkmalarını da geciktirmişti. Teşkilatlı Hıristiyanlık dağlarının ücra köşelerinden çekilmeye başlayınca, bu

dinin etkisi bütün Kafkaslar'da gevşemeye başladı (Henze 1984:2). İşte bu dönemde halkın eski dinî inançları Hıristiyanlık inancına galip geldi ve henüz halkın ruhuna tam anlamıyla yerleşmemiş olan Hıristiyanlık, pagan inanç ve âdetleri arasında onların bir parçası halini aldı. Meryem Ana “Bayrım Biyçe”, “Merem”, “Meyrem” gibi adlarla doğaüstü güçlere sahip bir tanrıça olarak kabul edilmeye başlandı. Karaçay-Malkarlılar, Adigeler ve Osetler eski çok tanrılı inançlarında öteden beri var olan “kadınları ve çocukları koruyan tanrıça” motifini Meryem Ana ile bütünleştirdiler. İlya, Teodor, Nicholas, Praskova, Georgi gibi Hıristiyan azizleri onların inançlarında doğa üstü güçlere sahip tanrılara ve ruhlara dönüştüler. Bunların adları Eliya, Totur, Nikkol, Baras, Gürge biçimlerine dönüşerek yıldırım tanrısı, kurtların ve avcılarının tanrısı gibi özellikler kazandılar. Haftanın kutsal günleri onların adlarıyla anılır oldu.

Meryem Ana ve diğer Hıristiyan azizlerinin Kafkasya halklarının inançlarında kutsal tanrılara ve ruhlara dönüşmeleri kültürleşmenin en güzel örnekleri arasındadır. Doğaüstü güçlere sahip olduklarına inanılan bu tanrı adları difüzyon yoluyla değişik Kafkasya halkları arasında yayılarak benimsenmiştir.

19. yüzyılda Kafkasya'da bulunan gezginler halkın yine çok tanrılı eski dinlerine bağlı olduklarını ve günlük hayatlarında bu inançların pratiklerini çok tabii bir biçimde yerine getirdiklerini görmüşlerdi. 19. yüzyılda bir teşkilat olarak kilise artık itibarını kaybetmişti, fakat halk eski dinî inançları ve pagan âdetleri arasına hala manalarını anlamadığı Hıristiyanlıkla ilgili bazı unsurları katıyordu. Halk dualarında Hıristiyanlıkta ne gibi yerleri olduğunu bilmeden, bir takım azizlerin isimlerini tekrarlamaktaydı. Bu azizler artık onlar için Hıristiyanlıktaki anlamlarını kaybetmişler, onların gözünde doğa üstü güçlere sahip tanrılara ve kutsal ruhlara dönüşmüşlerdi.

17-18. yüzyıllarda Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde Hıristiyanlığın etkileri zayıflarken 15-16. yüzyıllarda bölgede yayılmaya başlayan Müslümanlık 18. yüzyıl sonlarında dağlık bölgeleri de etkisi altına almayı başarmıştı. 19. yüzyıl başlarından itibaren Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirmek amacıyla Kafkasya halkları ile savaşa başlaması bölgede İslamiyetin yayılıp güçlenmesini hızlandırdı. 19. yüzyıl ortalarında İslamiyet Kafkasya halklarını birleştiren ve aralarındaki kabile ayrılıklarına son veren bir din görünümü kazandı. Ancak halkın eski inançları ile bunların arasında eriyen Hıristiyanlık unsurları halkın Müslüman kimliği altında da yaşamaya devam etti.

Hıristiyanlık inancı Kafkasya halklarının eski inanç sistemleri üzerinde son derece etkili olmuş ve halkın ruhuna derinden işlemeyen bu din onların eski inançları ile karışarak şamanist ve çok tanrılı bir din karakteri kazanmıştır.

KAYNAKLAR:

BIJIŞKYAN, P.Minas (1969). Karadeniz Kıyıları ve Coğrafyası. İstanbul:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

GÜSAR, Vasfi (1977). “Çerkesler'de Din ve İnanç.” Kafkasya Üzerine Beş Konferans:21-35. İstanbul:Kafkas Kültür Derneği

- HACİYEVA, T.M.(1988). Malkarlıları Bla Karaçaylıları Halk Poeziya Çıgarmaçılıkları. Nalçik:Elbrus
- HENZE, Mary L.(1984). 19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkaslar'da Din. (Çev.Ahmet E.Uysal) Ankara:Orta Doğu Teknik Üniversitesi:Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No:11.
- Karaçayevtsı (1978). L.I. Lavrov (Ed.). Çerkessk.
- KLAPROTH, J.(1823). Voyage au Caucase et en Georgie. Paris.
- KUBANOV, A.H.(1987). "K voprosu Ob Etničeskom Sostave Naseleniya Zapadnoy Alanii" Voprosı Arkeologii i Tradistionnoy Etnografi i Karaçayevo-Çerkesi:45-57. Çerkessk.
- KUSKO, Mahmut.(1965). "Kafkas Milletleri." *Kafkasya Kültürel Dergi* (İstanbul), II (7):6-11.
- LYULYE, Leonti.(1998). Çerkesya. (çev. Murat Papşu) İstanbul: Çiviyazıları.
- MALKONDUYEV, Hamit (1988). Drevnyaya Pesennaya Kultura Balkartsev i Karaçayevtsev. Nalçik:Elbrus
- MIZI ULU, İsmayıl (1994). "Tarih-Halkın Baylığı." *Mingi Tav* (Nalçık), (4):23-54.
- ŞAMANOV, İ.M.(1989). "Kalendar i Kalendarnaya Obryadnost Karaçayevtsev i Balkartsev." Kalendar i Kalendarnaya Obryadnost Narodov Karaçayevo-Çerkesii: 5-48. Çerkessk.
- ŞEŞEN, Ramazan (1985). İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Ülkeleri. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- TARDY, Lajos (1978). "The Caucasian Peoples and Their Neighbours in 1404." *Acta Orientalia*, XXXII (1): 83-111.
- TAVKUL, Ufuk (1996). "Karaçay-Malkar'da isim verme geleneği ve Tavkul adının düşündürdükleri". *Kırım Dergisi*, 4 (16): 36-37.